

R E S U M È

L'origine de la sebil (fontaine publique) qui est près du petit cimetière de Koca Sinan à Süleymaniye fut mise au jour grâce à un document qui se trouve à la direction générale des Archives de la Présidence du Conseil. Selon ce document, la sebil fut construite d'après le désir du peuple et de Koca Sinan, sous les ordres de Murad III, à la mémoire de Kanunî Süleyman, comme oeuvre de bien-faisance accordée au peuple. Selon la date du document (995/1587) et de la mort de Sinan (996/1588) on peut dire que cette sebil fut construite en 995/1587 et est la dernière oeuvre du Grand Maître.

En 1933 le tombeau de Koca Sinan et la sebil furent restaurés. Cette restauration a occasionné certains changements dans leurs formes authentiques. Par exemple, malgré que les fonctions de la sebil et du petit cimetière sont différentes, le mur qui les séparait fut démoli; la porte de la sebil fut supprimée; la plate-forme du cimetière de Sinan qui était moellon fut transformée en pierre de taille. Malgré que le tombeau baldaquin a pu conserver son authentique apparence, le petit cimetière entouré d'un mur avec grillage en marbre que le Grand Maître avait lui même préparé et mis en son Vakıfnamê, fut agrandi.

Jusqu'à nos jours on a attribué à Koca Sinan deux Vakıfnamês (fondation religieuse). İbrahim Hakkı Konyalı les a publiés dans son oeuvre «Mimar Koca Sinan». Ceux Vakıfnamês décrivent très nettement le caractère et les professions de leurs fondateurs. En les étudiant on comprend que le Vakıfnamê daté 971/1563 appartient à «bina emini Sinan Bey», qui était l'intendant de Kanunî Süleyman pour les affaires de construction. Dans l'autre vakıfnamê qui n'a pas de date et que l'on suppose qu'il a été préparé en 994/1586, il est écrit que le fondateur était «L'architect Sinan Ağa». D'après cela, la généalogie de Koca Sinan et divers faits acceptés jusqu'à nos jours subissent quelques changements. Ainsi le seul et véritable Vakıfnamê de Koca Sinan est celui qui se trouve dans les Archives de Vakıflar Başmüdürlüğü d'Ankara.

MİMARİ SÜSLEMEDE RENK UNSURU OLARAK KULLANILAN KERAMİK ÇANAKLAR

Yıldız DEMİRİZ

Çini, sırlı tuğla, taş ve tuğlanın veya çeşitli renklerde tuğlanın birlikte kullanılması gibi mimarî süslemenin aslı unsurları yanısıra, aslında bu iş için yapılmamış bir malzeme de bilhassa ortaçağda çeşitli çevrelerde bu maksada hizmet etmiştir. Bu malzeme renkli keramik tabak ve çanaklardır. İtalya'da bunlar için «bacini» teknik terim haline gelmiştir. Kelime anlamı leğen olmakla beraber, kullanılan/keramik genellikle küçük ölçüde, sofraya tabağı, çorba kâsesi olabilecek kaplardan ibarettir. Dilimizde «çanak» bu anlamı en iyi ifade edebilecek kelime olduğundan tercih ettik.

Keramiğin ilk amacından farklı şekildeki bu kullanılışı ile ilgili araştırmalar ve yayımlar azımsanmayacak kadardır. Ballardini, İtalya'da Ravenna ve Ravello'daki bazı örneklerle ilgili makaleler neşretmiştir¹. Yunanistan'daki örneklerden bazı genel yayımlarda, bilhassa keramik ve yapıların tarihlendirilmesi ile ilgili olarak bahsedilir². Ayrıca Carswell, Aynarozdakileri³, Megaw ise Yunanistan'daki muhtelif Bizans yapılarındaki örnekleri in-

1. G. Ballardini, La ceramiche del campanile di S. Apollinare Nuovo in Ravenna, *Felix Ravenna*, 1, 1911, s. 31-42; 4, 1911, s. 150; ay. yazar, Ancora le ceramiche di S. Apollinare Nuova, *Felix Ravenna*, 2. Suppl. 1916, s. 151-153 ve The Bacini of S. Apollinare Nuovo, Ravenna, *Burlington Magazine*, 22, 1918, No. 181, s. 128-135; de Ravenna'daki S. Apollinare Nuovo'nun 'Bacini'lerinden, yine aynı yazar tarafından, 'Bacini' orientali a Ravello, *Bolletino d'Arte*, XXVIII, 1933-34, s. 391-400 de ise Ravello'daki bir ambondan bahsedilir.
2. G. Millet, *L'école grecque dans l'architecture Byzantine*, Paris 1916; D. Talbot Rice, *Byzantine Glazed Pottery*, Oxford 1930.
3. J. Carswell, Pottery and tiles on Month Athos, *Ars Orientalis*, 6, 1966, s. 77-90.

celemiştir⁴. Bulgaristan'daki Bizans yapılarının cepheleriyle ilgili genel bir yayında ise buradaki duvar süsü çanaklar topluca ele alınmıştır⁵. Türkiye'de Bizans yapılarında bugüne kadar bu çeşit süslemenin izine rastlamadık. Türk yapılarında ise hayli bu çeşitten örneğe rastlanmakla beraber bunlar hakkında toplu bir yayın yoktur⁶.

Aşağıda, çeşitli ülkelerden ve kültür çevrelerinden örnekleri mümkün olduğu kadar bir araya toplamaya ve gerek kullanılış yeri, gerekse keramik çeşitleri bakımından değerlendirmeye çalıştık.

I. Türkiye'deki örnekler :

1) Aksaray, Kızıl Minare

I. Alâeddin Keykubad zamanında 1221 tarihinde yaptırılan bu minarenin ait olduğu cami yıkılmış olup yerini 20. yy. başlarında basit bir mescit almıştır. Minarenin şerefe kısmının altında sekizgen yıldızlar meydana getiren geometrik tuğla süsleme frizinde, yıldızların ortalarında küçük birer keramik çanak yer alır⁷. Böylece daha canlı ve renkli bir ifade elde edilmiştir.

2) Akşehir, Ferruḫşah Mescidi cephesi (Resim 1)

Mahmud Hayranî Mescidi olarak da tanınan yapı, kitabesine göre H. 621/M. 1224 yılında I. Alâeddin Keykubad zamanında Konyalı Kuluzade Ferruḫşah tarafından yaptırılmıştır⁸. Giriş cephesinde çok sayıda devşirme antik ve Bizans malzemesi yanısıra çini ve keramik de kullanılmıştır. Kapı ve pencere hafifletme kemerlerinin yukarısında lâcivert renkte küçük çanaklar, tuğlaların arasında yer alır⁹.

4. A.H.S. Megaw, Glazed bowls in Byzantine Churches, *Deltion tes Khristianikes Arkhaiologikes Etaireias*, 4, 1964-65 (G.A. Sotiriou hatıra kitabı), s. 145-165.
5. N. Mavrodinov, La décoration extérieure des anciennes églises bulgares, *Bull. de l'Inst. Archéol. Bulgare*, VIII, 1934 (1935), s. 262-330.
6. Ş. Yetkin, Türk çini sanatından bazı önemli örnekler ve teknikleri, *Sanat Tarihi Yıllığı*, I, 1964-65, 0.60-102, de Türkiye'deki bazı örnekler zikredilmekte ve resimleri verilmektedir. Ayrıca bk. ay. yazar, *Anadolu'da Türk çini sanatının gelişmesi*, İstanbul 1972, s.
7. Ş. Yetkin, *Sanat Tarihi Yıllığı*, I, 1964-65, s. 77, res. 13.
8. İ.H. Konyalı, *Akşehir*, İstanbul, 1945, s. 310-313.
9. *Not 8 deki yerde* ve Ş. Yetkin, *Not 7 deki yerde* s. 76-77, res. 12.

3) Akşehir, Küçük Ayasofya Mescidi Kubbe Kesnağı (Resim 2)

Mescit, kitabesine göre H. 633/M. 1235 de I. Alâeddin Keykubad zamanında, Ömer zade Şemseddin Hasan adına yaptırılmıştır¹⁰. Kubbeye geçişi sağlayan üçgenlerin yukarısında kûfi yazıların stilize edilmesinden meydana gelen bir mozaik çini friz yer alır. Bu frizin üst ve altında firuze renkli çanaklar, birer bordür meydana getirecek şekilde sıralanmıştır. Tek renk kullanılması ile düzenli ve etkileyici bir sonuç alınmıştır¹¹.

4) Ankara, Ahî Yakub Camii Mihrabı

H. 794/M. 1392 tarihli bu cami, tamirlerle kısmen değişmiş olmakla beraber, alçı tezyinatı ve tarihli oluşu yönünden önem taşır. Gerek mihrabı, gerekse son cemaat yeri bu çağın Ankara camileri için karakteristik olan alçı süslemeleri taşır. Mihrabının nişi ile taç kısmındaki yazı frizi arasında mavi ve lâcivert bitkisel desenli bir erken Osmanlı çanağı alçıya gömülmüştür¹². Böylece tarihi kesinlikle belli bir eserdeki bu keramik, alçı dekorla birlikte bazı Ankara camilerinin tarihlendirilmesinde faydalı olmaktadır.

5) Ankara, Arslanhane (Ahî Şerafeddin) Camii (Resim 3)

13. yy. başlarında inşa edilmiş ve yüzyılın sonunda tamir edilmiş olan caminin minare kaidesindeki bazı izlerin keramik çanaklara ait olduğu tahmin edilebilir¹³. Ayrıca batı portal alınlığında çini yanısıra keramik de kullanılmış ise de, bunlar çanak halinde değil, geometrik süslemenin aralarında dolgu mahiyetinde kırık parçalardan ibarettir.

6) Ankara, Hacı İvaz (Helvai) Mescidi

15. yy. başına ait olduğu tahmin edilen bu basit mescit, alçı ve ahşap

10. İ.H. Konyalı, *ay. yerde* s. 344-346.
11. Ş. Yetkin, *Not 7'deki yerde*, s. 75-76, res. 11 ve 11a.
12. G. Öney, *Ankara'da Türk devri yapıları*, Ankara 1971, s. 40-42, bu camiye ait 72 ve 73 sayılı resimlerde ise bu keramik tabak belli olmaz. Erken Osmanlı keramiği hakkında ise bk. O. Aslanapa, *Anadoluda Türk çini ve Keramik sanatı*, İstanbul, 1965, s. 26 vd.; M. Paker, *Anadolu beylikleri devri keramik sanatı*, *Sanat Tarihi Yıllığı*, I, 1964-1965, s. 155-182.
13. K. Otto-Dorn, *Seldschukische Holzsäulenmoscheen in Kleinasien*, *Aus der Welt des Islam, Festschrift für Ernst Kühnel*, Berlin 1959, s. 69 da bu keramik kırıklarını zikreder. Aynı yerde resim 8 de ise minare kaidesindeki izleri görebiliriz; evvelce bu minarede kullanıldığı ileri sürülen keramikler halen Ankara Vakıflar Müdürlüğünde bulunmaktadır. Cami hakkında daha fazla bilgi için bk. G. Öney, *Not 12 deki yerde*, s. 20-24.

celemiştir⁴. Bulgaristan'daki Bizans yapılarının cepheleriyle ilgili genel bir yayında ise buradaki duvar süsü çanaklar topluca ele alınmıştır⁵. Türkiye'de Bizans yapılarında bugüne kadar bu çeşit süslemenin izine rastlamadık. Türk yapılarında ise hayli bu çeşitten örneğe rastlanmakla beraber bunlar hakkında toplu bir yayın yoktur⁶.

Aşağıda, çeşitli ülkelerden ve kültür çevrelerinden örnekleri mümkün olduğu kadar bir araya toplamaya ve gerek kullanılış yeri, gerekse keramik çeşitleri bakımından değerlendirmeye çalıştık.

I. Türkiye'deki örnekler :

1) Aksaray, Kızıl Minare

I. Alâeddin Keykubad zamanında 1221 tarihinde yaptırılan bu minarenin ait olduğu cami yıkılmış olup yerini 20. yy. başlarında basit bir mescit almıştır. Minarenin şerefe kısmının altında sekizgen yıldızlar meydana getiren geometrik tuğla süsleme frizinde, yıldızların ortalarında küçük birer keramik çanak yer alır⁷. Böylece daha canlı ve renkli bir ifade elde edilmiştir.

2) Akşehir, Ferruḫşah Mescidi cephesi (Resim 1)

Mahmud Hayranî Mescidi olarak da tanınan yapı, kitabesine göre H. 621/M. 1224 yılında I. Alâeddin Keykubad zamanında Konyalı Kuluzade Ferruḫşah tarafından yaptırılmıştır⁸. Giriş cephesinde çok sayıda devşirme antik ve Bizans malzemesi yanısıra çini ve keramik de kullanılmıştır. Kapı ve pencere hafifletme kemerlerinin yukarısında lâcivert renkte küçük çanaklar, tuğlaların arasında yer alır⁹.

4. A.H.S. Megaw, Glazed bowls in Byzantine Churches, *Deltion tes Khristianikes Arkhaiologikes Etaireias*, 4, 1964-65 (G.A. Sotiriou hatıra kitabı), s. 145-165.
5. N. Mavrodinov, La décoration extérieure des anciennes églises bulgares, *Bull. de l'Inst. Archéol. Bulgare*, VIII, 1934 (1935), s. 262-330.
6. Ş. Yetkin, Türk çini sanatından bazı önemli örnekler ve teknikleri, *Sanat Tarihi Yıllığı*, I, 1964-65, 0.60-102, de Türkiyedeki bazı örnekler zikredilmekte ve resimleri verilmektedir. Ayrıca bk. ay. yazar, *Anadolu'da Türk çini sanatının gelişmesi*, İstanbul 1972, s.
7. Ş. Yetkin, *Sanat Tarihi Yıllığı*, I, 1964-65, s. 77, res. 13.
8. İ.H. Konyalı, *Akşehir*, İstanbul, 1945, s. 310-313.
9. *Not 8 deki yerde* ve Ş. Yetkin, *Not 7 deki yerde* s. 76-77, res. 12.

3) Akşehir, Küçük Ayasofya Mescidi Kubbe Kesnağı (Resim 2)

Mescit, kitabesine göre H. 633/M. 1235 de I. Alâeddin Keykubad zamanında, Ömer zade Şemseddin Hasan adına yaptırılmıştır¹⁰. Kubbeye geçişi sağlayan üçgenlerin yukarısında küfi yazıların stilize edilmesinden meydana gelen bir mozaik çini friz yer alır. Bu frizin üst ve altında firuze renkli çanaklar, birer bordür meydana getirecek şekilde sıralanmıştır. Tek renk kullanılması ile düzenli ve etkileyici bir sonuç alınmıştır¹¹.

4) Ankara, Ahî Yakub Camii Mihrabı

H. 794/M. 1392 tarihli bu cami, tamirlerle kısmen değişmiş olmakla beraber, alçı tezyinatı ve tarihli oluşu yönünden önem taşır. Gerek mihrabı, gerekse son cemaat yeri bu çağın Ankara camileri için karakteristik olan alçı süslemeleri taşır. Mihrabının nişi ile taç kısmındaki yazı frizi arasında mavi ve lâcivert bitkisel desenli bir erken Osmanlı çanağı alçıya gömülmüştür¹². Böylece tarihi kesinlikle belli bir eserdeki bu keramik, alçı dekorla birlikte bazı Ankara camilerinin tarihlendirilmesinde faydalı olmaktadır.

5) Ankara, Arslanhane (Ahî Şerafeddin) Camii (Resim 3)

13. yy. başlarında inşa edilmiş ve yüzyılın sonunda tamir edilmiş olan camiın minare kaidesindeki bazı izlerin keramik çanaklara ait olduğu tahmin edilebilir¹³. Ayrıca batı portal alınlığında çini yanısıra keramik de kullanılmış ise de, bunlar çanak halinde değil, geometrik süslemenin aralarında dolgu mahiyetinde kırık parçalardan ibarettir.

6) Ankara, Hacı İvaz (Helvai) Mescidi

15. yy. başına ait olduğu tahmin edilen bu basit mescit, alçı ve ahşap

10. İ.H. Konyalı, *ay. yerde* s. 344-346.
11. Ş. Yetkin, *Not 7'deki yerde*, s. 75-76, res. 11 ve 11a.
12. G. Öney, *Ankara'da Türk devri yapıları*, Ankara 1971, s. 40-42, bu camiye ait 72 ve 73 sayılı resimlerde ise bu keramik tabak belli olmaz. Erken Osmanlı keramiği hakkında ise bk. O. Aslanapa, *Anadoluda Türk çini ve Keramik sanatı*, İstanbul, 1965, s. 26 vd.; M. Paker, *Anadolu beylikleri devri keramik sanatı*, *Sanat Tarihi Yıllığı*, I, 1964-1965, s. 155-182.
13. K. Otto-Dorn, *Seldschukische Holzsäulenmoscheen in Kleinasien*, *Aus der Welt des Islam, Festschrift für Ernst Kühnel*, Berlin 1959, s. 69 da bu keramik kırıklarını zikreder. Aynı yerde resim 8 de ise minare kaidesindeki izleri görebiliriz; evvelce bu minarede kullanıldığı ileri sürülen keramikler halen Ankara Vakıflar Müdürlüğünde bulunmaktadır. Cami hakkında daha fazla bilgi için bk. G. Öney, *Not 12 deki yerde*, s. 20-24.

işçiliği yönünden ilgi çekicidir. Son cemaat yerinden camiye girişte, kapının üst kısmında mavi-beyaz bir erken Osmanlı keramik tabağı duvara gömülmüştür¹⁴. Bu tabak, camideki diğer süslemeler için bir *terminus post quem* vermektedir¹⁵.

7) Ankara, Molla Büyük Mescidi (Resim 4 ve 5)

Kesin tarihi belli olmayan ahşap direkli mescit, 14.-15. yy. a ait kabul edilir¹⁶. Bu tarihlemeye mimari özellikler kadar alçı mihrap ve mihrapta gerek bordürde, gerekse köşeliklerde kullanılan keramik tabaklar da rol oynar. Ankaradaki diğer bazı cami ve mescitlerde olduğu gibi burada da evvelce yanlış olarak Milet işi denilen kırmızı hamurlu erken Osmanlı keramiği süslemeye bir renk elemanı olarak görülür¹⁷.

8) Ankara, Örtmeli (Hoca Hundi) mescidi (Resim 6 ve 7)

Kesin tarihi belli olmayan bu cami de Ankaradaki benzerleri ile birlikte 14. yy. sonu - 15. yy. a tarihlendirilmektedir¹⁸. Ankaranın bu devir camileri için tipik olan alçı mihrabının köşeliklerinde birer büyük, birer küçük olmak üzere dört tane erken Osmanlı keramik çanağı alçıya gömülmek suretiyle kullanılmıştır. Küçük olanlar mor, büyükleri ise «Milet işi» keramik için karakteristik olan beyaz üzerine patlıcan rengi ve lâcivert desenlidir¹⁹.

9) Antalya, Yivli Minare

Minare, I. Alâeddin Keykubad'ın 616-634 H/1219-1236 M. tarihli mermer kitabesini taşır. Riefstahl, minare gövdesinin en alt ve en üstünde birer sıra firuze mavisi dairenin stuk içine yerleştirildiğini yazar ve neşrettiği

14. G. Öney, *ay. yerde*, s. 31-33.

15. O. Aslanapa, *Not 12 deki yerde* s. 26 vd. da yanlış olarak Milet işi denilen bu keramiklerin aslında İznik'te yapıldığını açıklamaktadır, ayrıca Bk. M. Parker, *Not. 12 deki yerde*.

16. G. Öney, *ay. yerde*, s. 34-35, Res. 50-53.

17. O. Aslanapa, *Not 12 deki yerde*, bu çeşit keramikler hakkında geniş bilgi verilmektedir.

18. G. Öney, *ay. yerde*, s. 35-37.

19. O. Aslanapa ve M. Parker, *Not 12 deki yerlerde*.

resimlerin birinde bunlardan alttakiler görülebilir²⁰. Benzer örnek ve durumlara dayanarak bunların da keramik çanaklar olduğunu söylemek mümkündür. Bugün izleri kalmamıştır.

10) Bayburt Kalesi (Resim 8)

İlk yapılışının hangi devre kadar dayandığı kesinlikle bilinmeyen bu kalede daha Iustinianos (527-565) zamanında ek tahkimat yaptırılmıştır. Saltuklular zamanında (1092-1202) yenilenmiş, Selçuklu devrinde ise tekrar ele alınmıştır²¹.

Kalenin batı cephesinde yer alan Nöbethane kapısının sol yanında ve gene aynı cephenin başka bir yerinde bulunan kitabelerin yakınında çoğu üçerlik gruplar halinde yuvarlak çukurlar vardır. Bunlarda evvelce mor, yeşil, mavi çiniler bulunduğu ve pırıltılarının uzaklara kadar aksettiği kaydedilir²². Ancak, uzaklardan belli olacak pırıltıların düz çiniler değil, içbükey yüzeylerden, yani keramik çanaklardan aksetmesi daha kuvvetle muhtemeldir. Bu keramiklerin düz renkli olduğu tahmin edilebilir. Çukurların yakınında bulunduğu kitabelerin her ikisi de Selçuklu devrine ait olduğuna göre²³ çanakların da bu devirde yerleştirildiği tahmin edilebilir.

11) Divriği, Şeyh Kamareddin Türbesi

H. 592/M. 1196 tarihli türbede kornişin altında eşit olmayan yuvarlak oyuklar bulunduğundan bahseden Gabriel, bunların evvelce keramik kaboşon'larla dolu olduğunu fakat hiç birinin günümüze gelmediğini söyler²⁴. Bizce, bu oyuklarda da incelediğimiz benzer örneklerde olduğu gibi keramik çanakcıklar bulunması daha akla yakındır.

12) Kemah, Behram Şah türbesi portali (Resim 9)

Melik Gazi Türbesi yanındaki dikdörtgen planlı türbe oldukça harap olup, çok güzel olan portali de maalesef aynı durumdadır. Kitabesi bugün mevcut değildir. Ancak eski yayınlara göre Mengüçük oğullarından Behram

20. R.M. Riefstahl, *Turkish architecture in Southwestern Anatolia*, Cambridge 1931, s. 42-44, Res. 81.

21. N. Sevgen, *Anadolu Kaleleri I*, Ankara 1959, s. 71-73.

22. J.W. Hamilton, *Researches in Asia Minor*, London 1842, C. 1, s. 232.

23. A.Ş. Beygu, *Erzurum tarihi*, İstanbul 1936, s. 239-241.

24. A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris, 1934, C. II, s. 188, Lev. LXXXIX, 2.

Şah'a ait olduğu ve 1228 yılında yapıldığı bu kitabeden anlaşılakta idi. Portalinde çok ilginç tuğla ve mozaik çini tezyinat vardır. Kapı kemerinin yukarısında yer alan dikdörtgen panoda Selçuklu taş işçiliğinde sık sık rastlanan tipte geometrik çokgenli geçmeler tuğla ile işlenmiş olup, böylece meydana gelen üç rozette keramik birer tabak merkezi teşkil eder²⁵.

13) *Kemah, Mengüçük Gazi (Melik Gazi) türbesi.* (Resim 10)

Kemah'ın kuzey-batısındaki bu türbeye halen Sultan Melek veya Melik türbesi de denir. Evliya Çelebi'de ise Melik Gâzî Sultan türbesi olarak geçen bu türbe Mengüçük Gazi'ye ait olabilir. Bu duruma göre türbe 11.yy. sonları veya 12.yy. başına aittir.

Doğuya bakan kapısının çevresi tuğla ve çini yanısıra keramik tabaklarla süslüdür. T. Özgüç'e göre bu tabaklar türbe ile çağdaştır. Eseri ancak fotoğraflarından tanıdığımız için bu hususta kesin bir hükme varamıyoruz. Kapı üzerinde alınlığını geometrik süslemesinin tam ortasında bir, kemerin kilit taşı yerinde bir ve köşeliklerde birer olmak üzere dört tabak vardır²⁶.

14) *Sivas Ulu Camii minaresi.*

Kesin tarihi belli olmayan camiiin Danişmendliler zamanına (11. yy.) ait olması muhtemeldir. Minarenin ise daha geç bir tarihe 13. yy. a ait olması gerekir. Bu minarede de keramik çanaklar bir süs unsuru olarak kullanılmıştır. Sık sık görülen firuze yerine burada renk yeşildir²⁷.

15) *Tercan, Mama Hatun türbesi.* (Resim 11)

Saltuklulara ait olan bu 13. yy. sonlarına ait türbe, mimarî yönünden Anadolu Türk sanatında tek örnektir. Bir çevre duvarı içine alınmış sekiz dilimli yonca plânındaki yapının külâhı da sekiz dilimlidir. Külâhdaki her dilimin alt kısmında yer alan üçer kör kemerin herbirinin içinde taşa oyul-

25. Ali Kemal, *Erzincan tarihi*, İstanbul, 1932, s. 230, T. Özgüç, Oxford'daki III. *Türk Sanatı Kongresinde tebliğ*, 1967, (yayınlanmamıştır).

26. Melik Gazi'nin kimliği için bk. F. Sümer, Mengüçükler madd. *İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, s. 713-14; Ali Kemal, *Erzincan tarihi*, İstanbul 1932, s. 330-31, s. 331 de türbenin bir resmi vardır; T. Özgüç, Mengüçüklere ait bir türbe, *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1962, s. 325-327, resim 8 de kapının bir detayı bulunmakta ise de bahsi geçen keramikler görülmez.

27. A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, C. II, Paris 1934, s. 143-46; Ş. Yetkin, Not 7 deki yerde s. 77.

muş birer yuvarlak çukur vardır. Benzer örneklere dayanarak bu yuvaların keramik çanakların yerleştirilmesine mahsus olduğunu kabul edebiliriz²⁸.

16) *Van, Sinaneddin Camii (Resim 12)*

Eski Van şehrindeki bu camiiin tarihi kesin olarak belli değilse de 15. yy. ın ilk yarısına, Akkoyunlu devrine ait olması kuvvetle muhtemeldir. Harap haldeki camiiin tuğla minaresinin üst bölümleri şerefesi dahil olmak üzere yıkıktır. Minare gövdesinin yukarı kısmında yer alan geometrik tuğla süsleme frizinin üst ve altında, Akşehirdeki Ferruḫşah Mescidinin kubbe kasnağında olduğu gibi küçük firuze mor, lâcivert ve firuze sır altına siyah desenli çanaklarla birer bordür meydana getirilmiştir. Uzaktan ilk etki ise firuze renk olmaktadır.

II. *Anadolu'dan önceki Türk sanatında :*

Meraga, Kümbeti Surkh (Resim 13)

H. 542/M. 1147 tarihli bu Büyük Selçuklu kümbetinin kuzeydeki girişinin üstündeki alınlığın kesme tuğla ve çini süslemelerinin tam ortasında renk unsuru olarak kullanıldığı anlaşılan bir keramik yer alır. Bu bir tabak veya kâsenin tamamı değil, dip kısmıdır. Türkiye dışında Türk sanatında tesbit edebildiğimiz tek örnektir²⁹.

III. *Yunanistandaki Bizans yapılarında :*

1) *Areia (Argolis), Hagia Moni kilisesi :*

Nauplion civarındaki kilise 1149 tarihlidir. Güney alınlığında iki islâmî kâse yer alır. Batı duvarının kuzey penceresinin yukarısında ve kuzey duvardaki rozet süslemeli iki tabaktan başka, sarı ve erguvanî perdahlı tabaktan başka, sarı ve erguvanî perdahlı tabakların dipleri olduğu anlaşılan Bizans keramikleri muhtelif yerlerde kullanılmıştır³⁰.

28. S. K. Yetkin, Mama Hatun Türbesi, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, 1956 (1957) s. 75-91, Res. 13 de görülebilecek bu oyukların neye yarayabileceği hakkında yazar hiç bir fikir ileri sürmemektedir.

29. S. P. Seher-Thos - C. Haus, *Design and Color in islamic architecture*, Washington 1968, s. 74, Lev. 30.

30. A.H.S. Megaw, *Not 4 deki yerde* s. 146 da Not 4; R. Krautheimer, *Early christian and byzantine architecture*, 1965, s. 279.

2) *Atina, Hagioi Theodoroi kilisesi* :

Kilise 1060/1070 tarihlerine aittir. Sarı sırlı, oldukça yayvan iki Bizans çanağının, bazı kısımları eksik olmak üzere burada kullanıldığı görülür. Bunlardan batı tympanon'daki kartal figürlü, kuzey tympanon'daki kıvrık dal süslemelidir³¹.

3) *Aynarozdan çeşitli örnekler* :

Bugünkü şekli ile Aynaroz'un kuruluşu 10. yy. sonlarında başlar. Bizansın geç devirlerine kadar devam eden gelişmesini Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde iken de devam ettirmiş ve Türk başkenti ile daima iyi ilişkileri olmuştur. Bu durum sanat alış-verişinde etkisini göstermiş ve sonuç olarak pek çok Türk sanat eseri Aynaroz'a girmiştir. Bu eserlerin çoğunun menşei ile giriş tarihi ve şekli hakkında manastır kayıtlarında bilgi olması önemlidir. İncelemekte olduğumuz keramik çanaklar bakımından da zengin olan Aynaroz'da bunların çoğu, aşağıda da görüleceği gibi Osmanlı eserleridir. Ayrıca cephelerde ve iç dekorasyonda çok sayıda Osmanlı çinisi kullanılmış olması da ilgi çekicidir.

a) *İviron Manastırı kilisesi* :

976 yılında Ioannes Tornikios ve İberyalı akrabaları Euthymios ve Georgios tarafından imparatoriçe Theophano'nun desteği ile kurulan manastırın³² kilisesinin içi 16. yy. ın ikinci yarısına ait İznik çinileri ile süslüdür³³.

Exonarthex'in cephesinde ise tuğla süslemeli duvara çok sayıda keramik kap gömülerek kullanılmıştır. Bunlar : 13 Kütahya tabağı, 1 Kütahya vazosu, 12 İznik tabağı, 6 İran tabağı, 4 Çin tabağı, 1 Çin testisi, 1 Japon tabağı, 6 İtalyan tabağı, 3 İtalyan testisi ve menşei anlaşılamayan veya şüpheli başkaları olarak gruplandırılabilir. İznik keramikleri genellikle 16. yy. a ait olanlardır. Kütahya tabaklarının 18. yy. a ait olmaları muhtemeldir.

31. Megaw, *ay. yerde*; Krautheimer, *ay. yerde* s. 277.

32. H. Brockhaus, *Die Kunst in den Athos-Klöstern*, Leipzig 1924, s. 7, 26, 39 vd.

33. Carswell, *Not 3 deki yerde* s. 80, Not 13 ve Lev. 10 da fig. R., s. 82 de bunların cephedeki durumları, s. 89-90 da ise bir listesi verilmiştir, ayrıca keramiklerin çoğunun fotoğrafları da Lev. 2-5 de mevcuttur.

İtalyan Maioloca'larının bir kısmı muhtemelen Pesaro çevresine ait 17. yy. işleridir. Apulia ve Liguria'ya ait olanları da vardır³⁴.

b) *Levra Manastırı* :

Manastır 963 yılı başında Nikephoros Phokas'ın isteği üzerine, sonradan aziz mertebesi verilen Trabzon'lu Athanasios tarafından kurulmuştur³⁵. Kilisenin içinde duvarların süslenmesinde Türk çinileri kullanılmıştır. Avlunun 1806 tarihli güney-doğu duvarlarının yukarı bölümlerinde çoğu İznik işi bir düzine kadar keramik tabak mevcuttur. Aralarında birisi muhtemelen İtalyan Maiolica'sıdır. Refektorium'un güney-doğu köşesindeki kulede de birkaç parça keramik görülür. Bunlar Çin, Kütahya, belki İran, Çanakkale menşelidirler³⁶.

c) *Kutlumusi Manastırı* :

Alexios Komnenos (1081 - 1118) zamanında kurulmuştur. 12. yy. ortasında mevcut olduğu kesinlikle bilinir. Manastırın avlusunun doğu duvarında tuğla ile 1767 tarihinin yazısı olduğu görülür. Çok ilgi çekici İznik çinileri yanısıra çeşitli tabaklar görülür. Batı duvarda çok geç tarihlere ait gibi görünen bir İznik testisi, kuzey duvarda bir İznik tabağının dibi ve kırık bir İznik kâsesi yer alır³⁷.

d) *Pantokrator Manastırı* :

Manastırın 1363 de mevcut olduğu bilinir³⁸. 1270 yılında Mikhael Palaiologos'un generali Alexis Stratigopoulos tarafından kurulduğu ileri sürülmektedir. Aynarozda 18. yy. da çok görüldüğü şeklinde avlu revakları tuğla çini ve keramiklerle süslüdür. Kemer köşeliklerinde bu devirde belki de İstanbul'u ziyaret eden keşişlerin çarşıdan alıp getirdiği keramikler cephe süsü olarak kullanılmıştır. Avlunun doğu cephesinde kobalt mavisi, firuze, kırmızı ve siyah renklerle çiçek dekorlu 3 İznik tabağı, 19. yy. a ait 4 Çanakkale tabağı ve ayrıca İtalyan keramiği ; Batı cephesinde mavi-beyaz Çanakkale tabakları, bir geç devir İznik tabağı bir de 16. yy. a ait İspanyol-

34. *Ay. yerde* s. 84 ve Not 20.

35. H. Brockhaus, *ay. eser* s. 7.

36. Carswell, *ay. yerde* s. 85 ve s. 87-88.

37. *Ay. yerde* s. 80 ; s. 88 de çini ve keramiklerin bir listesi yer alır. Lev. 2 de K. 4 (testi).

38. Brockhaus, *ay. eser*, s. 8.

Mağrip tabağı vardır (Resim 14). Bu duvarda ayrıca 1678 tarihli ve sipariş üzerine yapıldığı için Yunanca yazılı iki tane İznik tabağı kullanılmıştır (Resim 15). Her ikisi de balık motifleri ile süslüdür³⁹.

e) *Stavronikita Manastırı* :

Bu manastırın avlusunun güney duvarında hasar görmüş bir İznik tabağı ile kırık bir İznik testisi yer alır⁴⁰.

4) *Eremos (Mani), Hagia Barbara kilisesi* :

Bu kilisede kullanılan Bizans devrine ait üç çok güzel keramik kâse Megaw tarafından kilisenin tarihlendirilmesi için dayanak olarak kullanılmıştır⁴¹.

5) *Gastouni (Elis), Panagia Katholiki kilisesi* :

Bu kilise G. Millet'ye göre 11. yy. a ait olmakla beraber Megaw, 12. yy. a tarihlendirmeyi, hatta bu yüzyılın ikinci yarısını tercih eder. Makalesinde bahsettiği 7 keramik kaptan başka, yedi keramik kabın da kaybolduğunu kaydeder. Mevcut keramiklerden ikisi güney alınlığın yarım kemerleri içinde yer alan birbirinin eşi sgraffito tabaklardır. Ortalarında birer kuş figürü bulunur. (Resim 16) Koyu yeşil sırlıdır. Güney alınlığın pencere alınlığında birbirinin eşi üç sgraffito kâse vardır. Bunlar da yeşil sırlı olup geometrik tezyinatlıdır (Resim 17). Bunlardan başka gene güney alınlıkta desensiz yeşil sırlı bir kâse ve apsis penceresinin alınlığında bir protomaiolica kâsenin dibi yer alır. Bu Bizans keramiklerini Megaw 12. yy. in ikinci yarısına tarihler⁴².

6) *Loukisia (Boeotia), Hagios Georgios kilisesi* :

Tetrakhonkos planlı olan kilise 11. yy. üçüncü çeyreğine ait kabul edilir⁴³. Kilisenin duvarlarına yerleştirilen 12 kâseden ancak biri günümüze gel-

39. Carswell, *ay. yerde* s. 78-80.

40. *Ay. yerde* s. 80.

41. A.H.S. Megaw, The chronology of some middle Byzantine churches, *B.S.A. XXXIII*, 1932-33, s. 148; *ay. yazar, not 4 deki yerde* s. 146, not. 4.

42. G. Millet, *L'école Grecque dans l'architecture Byzantine*, Paris, 1916. s. 144, 153, 166; Megaw, *Not 4 deki yerde*, s. 147-153, 159, Fig. 2-4.

43. Megaw, *B.S.A. XXXIII*, 1932-33, s. 127; A. K. Orlandos, *Archeion ton Byzantinon Mnemeion tes Hellados*, 1937, s. 166-171.

miştir. (Resim 18) Batı alınlığın güney yarım kemerinde yer alan çanak, asırlı ve renksiz kurşun sırlıdır. Yarım palmetlerden meydana gelen simetrik sgraffito desenlidir. Halen Atina Bizans müzesinde saklanmaktadır (Env. 1809). 12. yy. sonlarına ait Bizans eseridir⁴⁴.

7) *Merbaka (Argolis) Panagia kilisesi* :

Genellikle 12. yy. ortasına tarihlenen kiliseyi Megaw bu yüzyılın sonlarına ait kabul eder⁴⁵. Kilisenin bütün cephelerinde dağınık olarak 49 kap vardı, bunların 22 si günümüze gelmiştir. Mevcut keramiklerin 11 i protomaiolica işleridir. Desenleri çok sade ve basittir (Resim 19). Motifler 12. yy. Bizans keramiğindeki tekrarır ve bu yüzden keramikler gruplarının erken örneklerinden kabul edilir. Diğer keramikler sarı, yeşil, renksiz, turuncu ve erguvanî sırlı desensiz kaplardır. Turuncu ve erguvanî sır nadir görülür. İki tane de firuze sırlı islâm keramiği yapının süslenmesinde kullanılmıştır⁴⁶.

8) *Mistra, Hagioi Theodoroi kilisesi* :

Seviz istinatlı tipteki yapı 1290 yıllarına aittir⁴⁷. Tympanonlarındaki üçüz kemerlerin içlerinde evvelce keramik çanaklar var idiyse de bugün kaybolmuşlardır⁴⁸.

9) *Trypi yakınında Hagioi Theodoroi kilisesi (Lakonia)* :

Bu kilisede de keramik çanakların kullanıldığı hakkında bir not görmekle beraber, yapı ile ilgili yayını bulmak mümkün olmadı⁴⁹.

IV. *Bulgaristandaki örnekler* :

Hiçbirini yakından incelemek fırsatını bulamadığımız bu çevre örneklerini sadece kısaca zikretmekle yetineceğiz. Preslav'da 3 No.lu kilisede ilk

44. Megaw, *Not 4 deki yerde*, s. 146-149, 158, Fig. 1.

45. G. Millet, *Not 42 deki yerde*, J.A. Hamilton, *Byzantine architecture and decoration*, London 1956, s. 192, Res. 106; Krautheimer, *Not 30 deki yerde*, Lev. 162 B. de keramiklerin genel durumu görülebilir; kşr. Megaw, *Not 4 deki yerde*, s. 148.

46. Megaw, *ay. yerde* s. 147-148, 153-162, Fig. 5-7.

47. G. Millet, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris 1910, lev. 20 vd.

48. Krautheimer, *ay. eser* s. 294, 296, Lev. 176 A da bu izler görülebilir; G. Tarsouli, *Mystras, Sparta*, Atina t.s., res. 124.

49. Megaw, *Not 4 deki yerde* s. 146, Not 3.

defa karşımıza 10. yy. da çıkan bu çeşit süsleme, 10. yy. sonu - 11. yy. başında Mesembria'da Yeni Metropolis kilisesinin apsisinde, 1186 da Tırnova'da H. Demetrios kilisesinde, 1230 da gene Tırnova'da Kırk Martyr kilisesinde, Trapezitza'nın bütün kiliselerinde, Lovetch'de 12. yy. a ait Hissarlak kilisesinde, Provadio'da, 1311 de Dolma-Kamenitza'da Mikhael Chichman kilisesinde ve Mesembria'nın bütün kiliselerinde görülürler. Mesembria'da Pantokrator kilisesinde apsis cephesinde bir dizi teşkil edecek şekilde dizilmişlerdir. Tırnovo'da H. Demetrios ve Mesembria'da Başmelekler kilisesinde kemer süsü olarak görürüz. Birkaç kademeli olan kemerin en iç sırasında üç tuğla - bir taş alternatif kullanılmış, bunu süs çömlerinden bir dizi ve renkli keramik çanaklardan bir dizi takip etmiştir. Bulgaristanda kuzey bölgelere ve Mesembria'ya münhasır kalan renkli çanak cephe süslemesi, buralarda çok yaygındır. Mavrodinov'a göre bu çeşit tezminatın çıkış noktası Bulgaristan olup, Yunanistan, Makedonya ve Sırbistan'a buradan ve ancak 14. yy. da geçmiştir⁵⁰.

V. İtalyadaki Örnekler :

1) Pomposa Manastırı : (Resim 20 - 25)

Venedik ile Ravenna arasında bulunan bu manastırın kuruluşu 7. yy. a kadar iner. Kilise bugünkü şeklini ekler ve tamirlerle 11. yy. başlarında almıştır⁵¹. Basilika şeklindeki kilisenin dışı ve bilhassa batı cephesi son derecede renkli bir ifade taşır ve çeşitli bakımlardan ilginçtir. Bu cephe 14. veya 15. yy. da Mazuli adlı bir usta tarafından meydana getirilmiştir (Resim 20). Kırmızı, okr ve krem olarak üç renk tuğla ve ayrıca beyaz ve sarımsı taşlardan çok ilginç kabartma süsleme ile canlandırılan cephede girişin sağında ve solunda dörderden sekiz tane keramik çanak yıldız şeklinde birer taş-tuğla rozetin merkezini teşkil ederler. Bunlardan iki tanesinde POMPOSIA yazısının harfleri sekiz köşeli bir yıldızın kolları arasına yerleştirilerek manastırın arması meydana getirilmiştir. Böylece keramiklerden hiç değilse bu cephedekilerin özel olarak bu manastır için yapıldıkları ve yakın

50. N. Mavrodinov, La décoration extérieure des anciennes églises bulgares, *Bull. de l'Inst. Archéologique Bulgare*, VIII, 1934 (1935) s. 328, res. 179, 181, 185.

51. Pomposa manastırı hakkında sanat ve tarih yönünden geniş bilgi için bk. M. Salmi, *L'Abbazia di Pomposa*, Roma 1936, iki cilt, ve yeni baskısı, Milano 1966.

çevrelerdeki atölyelerin eseri oldukları ortaya çıkar. 1063 tarihli çan kulesinde de hayli çok sayıda keramik çanak duvar süsü olarak kullanılmıştır. Bunlar, uzun süre yakın atölyelere ait maiolica'lar olarak kabul edilmiştir. Ancak, Mısır'da Fayum'un güneyindeki Tebtunis manastırı ve kilisesi çevresindeki kazılarda bunların tamamen eşi olan keramiklerin bulunması, çanakları doğu menşeli olduklarını ortaya koymuştur⁵². (Resim 23-25)

2) Ravello, San Giovanni del Toro kilisesinin ambonu : (Resim 26-30)

Kilisenin 975 yılında kurulduğu kabul edilir. 1069 da vakfedilmiştir. Ambonun belki de 11. yy. da Bari basilikasındaki büyük altarı yapan Alfano Termoli tarafından meydana getirildiği ileri sürülür⁵³. İtalya'nın Campania ve Latium bölgelerinde sık sık karşılaşılan örgü motifli, renkli taş ve camdan kakma mozaik süslemeli ambonlardan biridir. Ancak diğerlerinden ayrılan önemli bir tarafı örgü şeritlerinin meydana getirdiği daireler içinde renkli taş levhalar yerine keramik tabakların yer almasıdır. Bunlar Fustat kazılarında çıkan Fatımî keramiği ile gösterdikleri büyük benzerlik yüzünden bu çevrenin keramiği olarak kabul edilirler. Kenarsız olan tabaklar 75-125 mm. çapındadır. Çoğunun firuze sır altına siyah desenli oluşu dikkati çeker. Böylece eseri yapan usta, Campania bölgesinde hakim olan parlak renk zevkinin bir örneğini vermiştir. Bu bölgenin bazı ambonlarında ve benzeri eserlerinde mozaik malzemesi olarak cam ve taş yanısıra renkli keramik kırıkları da kullanılmıştır. Ravello'daki keramiklerden 13 ü firuze sır altına siyah desenli, bir tanesi renkli sırlı, kufî yazılı, biri yeşil sırlı, biri perdahlıdır⁵⁴.

3) Ravenna, Sant'Apollinare Nuovo kilisesinin çan kulesi :

Ravenna'nın bu önemli yapısı 6. yy. başlarında inşa edilmiştir. Çan kulesinde «Bacini» tabir edilen çanaklar kullanılmıştır. Ancak bunlar hak-

52. T. Mistrorigo, *Die Abtei von Pomposa*, Bologna 1961, s. 9.

53. Ambon hakkında genel bilgi ve yapan usta için bk. L. Mansi, *Illustrazione dei principali monumenti d'arte e di storia del versante amalfitano*, Roma 1898, s. 32; A. Avena, *Monumenti dell'Italia meridionale*, Roma 1902, s. 353 ve res. 234; E. Bertaux, *L'art dans l'Italie meridionale*, Paris 1904, s. 506 ve res. 225; L. Benevolo, I mosaici mediovali di Ravello, *Quaderni dell'Istituto di Storia dell'Architettura*, 19, 1957, s. 6-8, res. 6 ve 8.

54. Keramikler için özel bir araştırma olarak bk. G. Ballardini, «Bacini» orientali a Ravello, *Bolletino d'Arte*, XXVII, 1933-34, s. 391-400.

kındaki yayınları tesbit etmemize rağmen temin etmemiz ve çanakların fotoğraflarını bulmamız mümkün olmadı⁵⁵.

4) *Roma, Santi Giovanni e Paolo kilisesinin çan kulesi: (Resim 31-34)*

Basilika planlı kilise, erken hristiyan devrinden ortaçağ sonuna kadar çeşitli devirlerin izlerini taşır. 12. yy. başlarında Kardinal Theobaldus tarafından yapılmasına başlanan çan kulesi, Kardinal di Sutri zamanında tamamlanmıştır. Kulede kullanılan keramikler, ortaçağ sanatçılarının yapılarını süslemekte kullandıkları çanakların en kıymetlilerindendir. Kulede aslında 35 çanak vardı. Bunlardan 20 tanesi, kırık da olsa yerinde idi, 15 inin ise sadece izleri görülüyordu. Bütün bu keramikler kıymetleri dolayısı ile restore sırasında yerlerinden alındılar ve kilisedeki küçük müzede saklanmaları tercih edildi. İspanya'nın Malaga atölyelerinde yapıldığı kabul edilen keramiklerin yerlerine kopyeleri yerleştirildi. Kaplardan 4 tanesi oldukça sağlam durumdadır⁵⁶.

a) Firuze sır altına siyah desenlidir. 30 cm. çapında ve 9,5 cm. yüksekliğindeki çanağın ortasında örgülü bir kompozisyon, bunun etrafında ise yazı etkisi yapan tezyini bordür vardır. Kabın dışı düz firuze sırlıdır. Bu çanağın orta kısmındaki örgülü kompozisyonun Memlûk sanatında sevilen bir motif olduğunu göz önüne alarak biz bunu Memlûk keramiği olarak kabul etmek isteriz. (Resim 31).

b) Sarı sır altına sgraffito süslemelidir. 23,5 cm. çapında ve 4,5 cm. yüksekliğindeki tabağın içinde stilize dallar arasında bir kuş figürü yer alır. (Resim 32)

c) 21,5 cm. çapında ve 6 cm. yüksekliğindeki kâsenin içi sarı zemin üzerinde kahverengi kıvrık dal ve koyu sarı acı yeşil çiçek dekorludur. İmâlât hatası olarak sırlar birbirine karışmış durumdadır. (Resim 33)

d) 28 cm. çapında, 5,5 cm. yükseklikteki kenarlı tabağın oldukça büyük kısmı restorede tamamlanmıştır. Kirli beyaz üzerine açık kahverengi

55. G. Ballardini, *Le ceramiche del campanile di S. Apollinare Nuovo in Ravenna*, *Felix Ravenna*, 1, 1911, s. 31-42; 4, 1911, s. 150-162; ay. yazar, *Ancora le ceramiche di S. Apollinare Nuovo*, *Felix Ravenna*, 2. suppl. 1916, s. 151-153; ay. yazar, *The Bacini of S. Apollinare Nuovo, Ravenna*. *Burlington Magazine*, 22, 1918, no. 181, s. 128-135.

56. A. Prandi - G. Ferrari, *The basilica of Saints John and Paul on the Caelian Hill*, Roma 1958, s. 88, 90-93 ve res. 24 a, b. (renkli).

perdah dekorludur. Kıvrık dalların doldurduğu orta bölümün etrafını dört bordür çevirir. Bunlardan ikisi koyu renk zemine bulut motifli, en dıştaki ise kûfi yazı taklididir. (Resim 34).

B. *Keramik çanakların yapılarda kullanılış yerleri :*

I. *Dış mimaride :*

Keramik çanaklar, iç mimariden çok dış mimaride kullanılmıştır. Cephenin çeşitli yerlerinde kullanılmasına en erken 10.-11. yy. da Bizansta ve Bizansa yakın çevrelerdeki örneklerde rastladık. Bulgaristanda çok yaygın olan bu süsleme şeklinin 10. yy. dan itibaren 14. yy. a kadar sık sık karşımıza çıkmasına ve Yunanistan'da, bilhassa Makedonya kiliselerinde çok görülmesine karşılık, başkent İstanbul ile Bizansın çekirdeği sayılabilecek o devrin Anadolu'sunda hiç bir örneğin tesbit edilmeyişi dikkat çekicidir. Gene Bizansa yakın bir çevre olarak kabul edebileceğimiz İtalya'da ise tek örnek Pomposa manastırının 14.-15. yy. a ait cephesidir. İslâm aleminde, Meraga'da Kümbeti Surkh(1147) da ve Akşehir'de Ferruḫşah Mescidi(1224) cephelerinde olmak üzere birbirine çok uzak iki yerde karşımıza çıkar. Fakat esasen Akşehir'deki örnekte de daha çok bir portal süsünden bahsedilebilir.

Portal süsü olarak Anadolu'da bu tek örnek olmayıp, tesbit ettiğimiz bütün örnekler de Anadoludandır. Kemah'ta Mengüçük Gazi türbesi (11. yy. sonu-12. yy. başı), gene aynı yerde Behram Şah türbesi (1228) ve Ankara'da Hacı İvaz Mescidi (15. yy. başı) bu gruba girer. Bayburt kalesinde ise kitabe yerlerinin belirtilmesi maksadı ile gene kapıların civarında keramik çanaklar kullanılmıştır.

Sadece Anadoluda karşılaştığımız bir başka durum ise Tercan'daki Mama Hatun türbesinde olduğu gibi konik külâhın süslenmesidir. Kümbetlerin külâh kısmının süslenmesine önem verildiği anlaşılıyor. Paralel bir durumu Ahlat'daki Erzen Hatun türbesinde de görüyoruz. Fakat bu sonuncusunda renkli keramik değil, kabartma levhalar kullanılmıştır.

Dış mimarideki kullanma yerleri arasında, fonksiyonları bakımından paralel iki elemanı, minarelerle çan kulelerini görüyoruz. Tesbit ettiğimiz örneklerin hepsi de İtalyada olan çan kulelerinin en erkeni 1063 tarihli Pomposa manastırınınkidir. Az farkla Ravenna'daki S. Apollinare Nuovo ve 12. yy. a ait Romadaki SS. Giovanni e Paolo kiliselerinin çan kuleleri bunu takibeder. Anadoludaki minarelerde ise 13. yy. dan itibaren bu çeşit süslemeye rastlıyoruz. Aksaray'da 1221 tarihli Kızıl Minare, Antalya'daki

Yivli Minare, Sivas Ulu Camii minaresi ve en geç örnek olarak Van'da 15. yy. a ait Sinaneddin camii minaresi gibi. Minare ve çan kulesinde kullanışta bir etkiden bahsedilemez, zira tamamen ayrı bu çevreler arasında bağlantı teşkil edebilecek tek çevre olan Bizansta çan kulesi bile yoktur. Şu halde bu çeşit süsleme farklı yerlerde ayrı ayrı düşünülmüş ve tatbik edilmiştir.

II. İç mimaride :

İç mimaride doğrudan doğruya duvar yüzeyinin keramik çanaklarla süslenildiğini tesbit ettiğimiz tek örnek Akşehir'deki Küçük Ayasofya mescidi'dir. Ankara'nın bir özelliği olarak ise mihraplarda keramik çanak kullanılması ile karşılaşırız. Tesbit ettiğimiz üç örnek, Ahî Yakup Camii, Örtmeli Mescidi ve Molla Büyük Mescidi, erken Osmanlı devri camileridir. Buna batıda da bir paralel görmek mümkün oluyor. Bu, Ravello'daki S. Giovanni del Toro kilisesinin 1069 tarihli ambonudur.

C. Kullanılan keramik çeşitleri :

I. İslâm Keramiği :

Anadolu'nun Türk devri yapılarında kullanılan renkli keramik çanakların hepsi de islâm eseridir. Selçuklu ve Beylikler devri yapılarında tesbit edebildiğimiz bütün örnekler renkli sır tekniğinde ve yapılarla çağdaş sayılabilecek kadar yakın tarihlere ait Türk keramikleridir. Çoğunda firuze renkli sır görülür. Bu çeşit keramiği Aksaray'da Kızıl Minare'de, Akşehir'de Ferruhsah ve Küçük Ayasofya Mescitlerinde, Antalya'da Yivli Minare'de, muhtemelen Bayburt kalesinde ve Van'daki Sinaneddin camii minaresinde tesbit edebiliyoruz. Sinaneddin Camiinde firuze sır altına siyah dekorlu keramik de görülmektedir. Aynı çeşit keramiği Akşehir Küçük Ayasofya Mescidinde tesbit edebildiğimiz gibi bugün mevcut olmayan Antalya Yivli minare ve Bayburt kalesi keramikleri için de firuze sır altına siyah desenli keramik ihtimali üzerinde duruyoruz. Sinaneddin camii minaresinde lâcivert ve mor sırlı keramik de kullanılmıştır. Sivas Ulu camiinde ise sır yeşildir.

Menşeyini tesbit edememekle beraber, firuze sırlı keramiğin Yunanistan'da da, meselâ Merbaka'da Panagia kilisesinde kullanıldığını görüyoruz. İtalya'da ise Ravello'da S. Giovanni del Toro kilisesi ambonunda kullanılan keramiğin büyük çoğunluğu firuze sır altına siyah desenlidir. Bunların Fatımî keramiği olması kuvvetle muhtemeldir.

Nisbeten erken devirlere ait islâm keramiğine İtalya'nın başka bir ye-

rinde daha, Pomposa manastırı kilisesinin çan kulesinde rastlıyoruz. Buradakilerin de Fatımî keramiği olduğu anlaşılıyor. Gene oldukça erken devre ait keramikleri Roma'da Ss. Giovanni e Paolo kilisesi çan kulesinde görüyoruz. Çeşitli teknik ve renklerdeki bu keramiklerin batıda islâm sanatının temsilcisi olan İspanya'nın Malaga atölyelerinin eseri olması kuvvetle muhtemeldir. İspanya keramiğinin daha geç bir örneği ise Aynaroz'da Pantokrator manastırı cephe süsleri arasında yer alan 16. yy. keramiğidir.

Osmanlı keramiğinin en erken örneklerine Ankara'da çeşitli camilerde rastlıyoruz. Bunlar Ahî Yakup camii, Hacı İvaz Mescidi, Molla Büyük Mescidi ve Örtmeli Mescitteki evvelce yanlış olarak Milet işi diye adlandırılan İznik menşeli erken Osmanlı keramiğidir. Bu çeşit keramiğin mimarî süslemede kullanıldığını tesbit ettiğimiz tek yer Ankara'dır.

Daha geç devirlere ait Osmanlı keramiğinin ise mimaride süsleme maksadıyla kullanılmasına Türk eserlerinde rastlamıyoruz. Esasen Osmanlı sanatının bu olgun devresinde derleme malzemeye ve orijinal fonksiyonuna uygun olmayarak kullanılmış elemanlara rastlamak mümkün değildir. Burada; keramiğin bu şekilde kullanılması ile spolie malzeme kullanılması arasında devir ve çevre bakımından bir paralellik bulunduğu dikkati çekmek isterim.

16. yy. a ait İznik keramiği çeşitlerini Aynaroz'da Iviron, Lauvra, Kutlumisi, Pantokrator ve Stavranika manastırlarının geç devir ilâvelerinde çok sayıda buluyoruz. Aynaroz'da daha geç devre ait Osmanlı keramiği de kullanılmıştır. Iviron ve Lavra'da 18. yy. Kütahya işleri, Lavra ve Pantokrator'da Çanakkale keramiği görüldüğü gibi, Iviron'da ve Lavra'da gene geç devirlere ait İran menşeli olması muhtemel keramikler de kullanılmıştır.

II. Bizans Keramiği :

Cephe süsü olarak Bizans keramiği münhasıran Bizans devri Yunanistan'ında kullanılmıştır. Gerek Yunanistan'da gerekse Bulgaristan'da çeşitli tekniklerdeki çağdaş ve aynı çevreye ait keramiğin kullanıldığı görülür. Bulgaristan'daki bütün örnekler ile Yunanistan'da Hagia Moni, Atina Theodoros'lar kilisesi, Eremos'daki H. Barbara, Gastouni'deki Panagia Katholiki, Loukisia'daki H. Georgios, Merbaka'daki Panagia kiliseleri ile muhtemelen Mistra'daki Theodoros kiliseleri için de bu durum bahis konusudur. Yunanistandaki diğer bazı yapılarda ise başta islâm keramiği olmak üzere çeşitli menşeli keramik görülür.

III. Batı Keramiği :

Mimarî süslemede kullanılan batı menşeli keramiklerin çoğunluğunu İtalyan Maiolica'sı ile benzerleri teşkil eder. Bunları İtalya'da Pomposa manastırı kilisesinin cephesi ile Aynaroz'un Iviron, Lavra ve Pantokrator manastırlarında görüyoruz. Gene Aynaroz'da görülen Mağrip üslûbundaki tabakla Roma'daki Malaga keramiği örneğini islâm keramiği grubunda ele almayı tercih ettik.

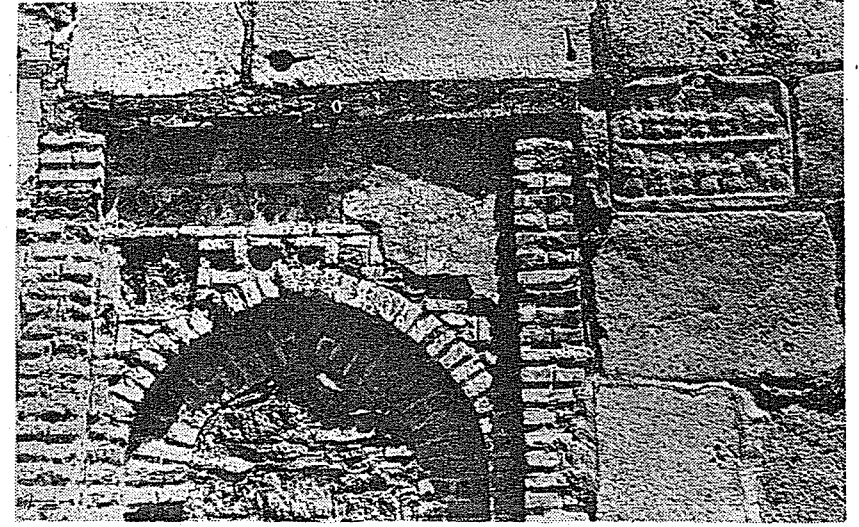
IV. Uzak Doğu Keramiği :

Çin ve Japon menşeli keramiği sadece Aynaroz'un Iviron ve Lavra manastırlarının geç devirlere ait cephelerinde buluyoruz.

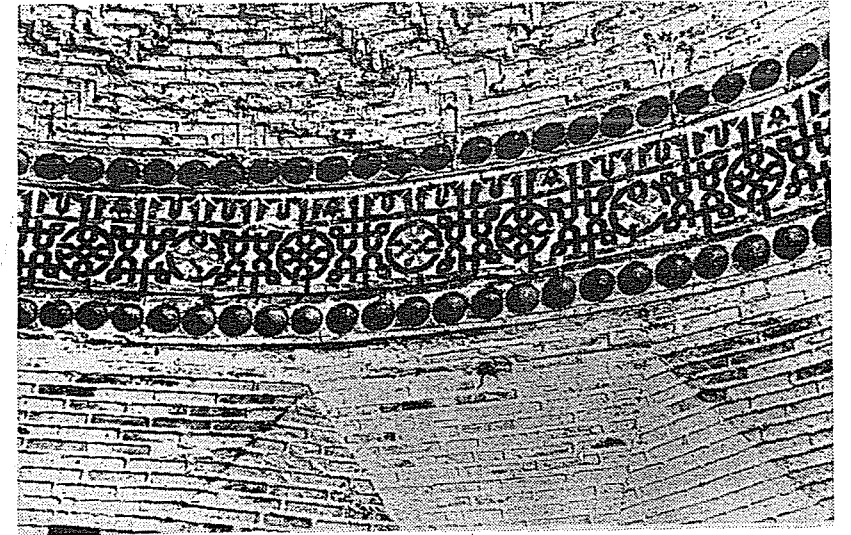
D. Sonuç :

Mimarî süsleme elemanı olarak renkli keramik kullanılmasına uzun yüzyıllar boyunca çeşitli ülkelerin yapılarının muhtelif yerlerinde rastlıyoruz. Kullanılan keramiğin de sayısız denecek kadar çeşitli olması karşısında ilk bakışta bu konuda genel hükümlere varılamıyacağı sanılabilir. Fakat dikkat edildiğinde bazı ortak özellikler tesbit edilebilmektedir. Bu özelliklerden belki de en önemlisi, genellikle keramiklerin yapıldıkları çevreye yakın yerlerde ve yapıldıkları tarihten pek az sonra kullanılmasıdır. Yunanistanın Bizans eserlerinde Bizans keramiği, İtalya'da maiolica, Ankara'da erken Osmanlı keramiği kullanılması gibi. Ancak pek az örnekte, Ravello'daki ambon'da, Pomposa manastırı çan kulesinde olduğu gibi, uzak çevrelerin keramiği kullanılmıştır. Hemen sadece İtalya'ya münhasır kalan bu durumda da çok yakın kültürel ve ticarî ilişkiler rol oynamıştır. Buralarda da keramikler yapı ile hemen hemen çağdaştır. Aynaroz'da Osmanlı keramiği kullanılması ise farklı bir durumdur. Aynaroz o devirde hâlâ Bizans sanatı etkilerini devam ettiren bir çevre olmakla beraber, Osmanlı devleti sınırları içinde kaldığına göre burada da yabancı bir sanatın değil, dahil olduğu devletin sanatının eseri olan keramikler kullanılmış olmaktadır.

Bu duruma göre mimarî süsleme unsuru olarak kullanılan keramiklerin detaylı bir şekilde incelenmesinin faydaları aşikârdır. Bir yapı üzerindeki keramikleri tarihlendirmenin yapıyı tarihlendirmeye, veya tersine, yapının tarihi belli ise keramiklerin tarihinin aydınlatılmasına bu yoldan faydalı ipuçları temin edilebilecektir. Bizans yapılarının bu yoldan tarihlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Aynı şeyin Türk yapıları için de denenmesi muhakkak ki faydalı olacaktır.

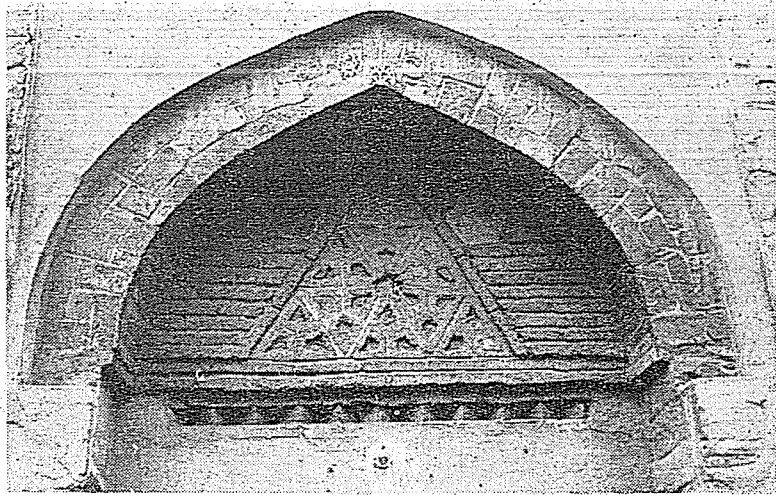
Resim 1. Akşehir, Ferruhsah Mescidi cephesinden detay.

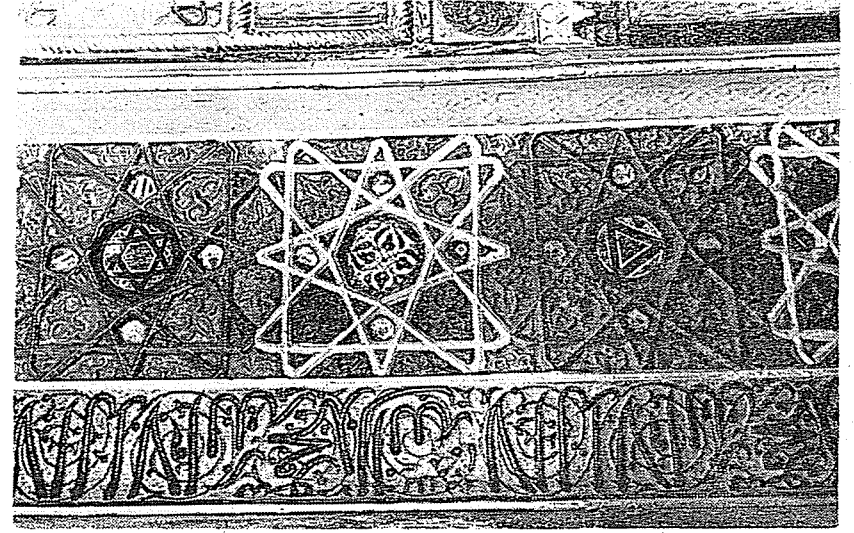
Resim 2. Akşehir, Küçük Ayasofya Mescidi kubbe kasnağı.

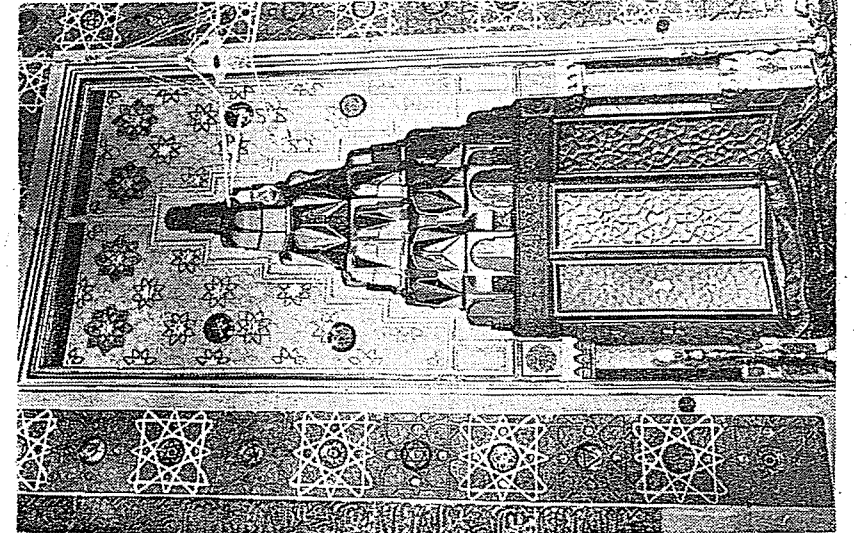
Resim 2a. Akşehir, Küçük Ayasofya Mescidinden detay.

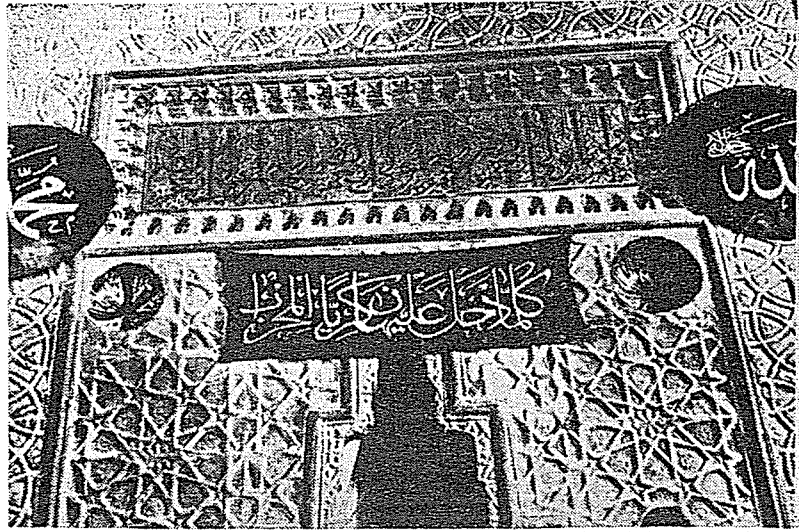
Resim 3. Ankara, Aslanhane Camii, batı portal alınlığı.

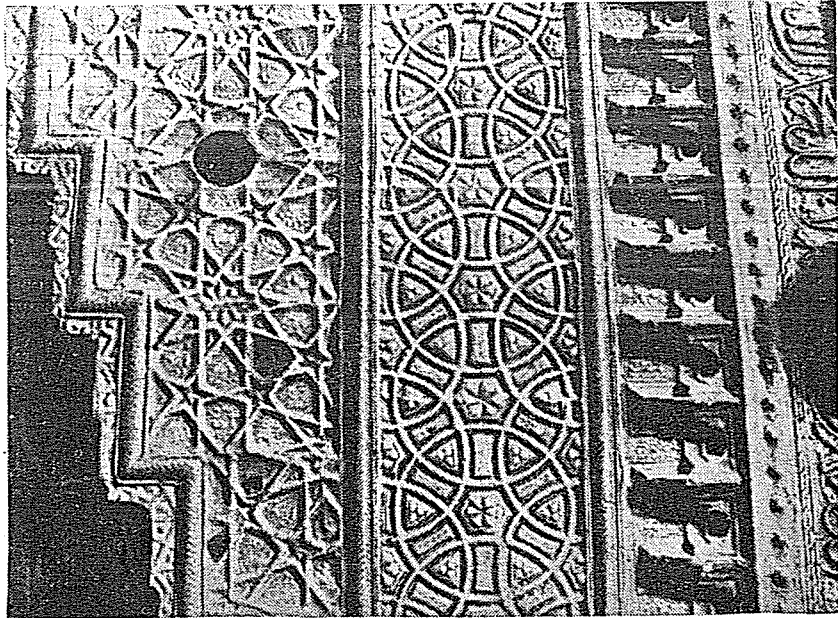
Resim 5. Ankara, Molla Büyük Mescidi mihrabından detay. (G. Öney'den)

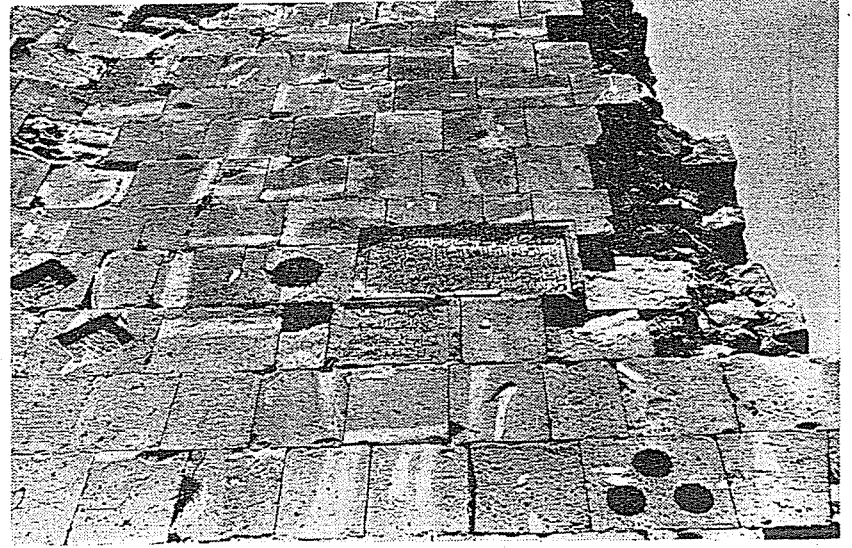
Resim 4. Ankara, Molla Büyük Mescidi Mihrabı. (G. Öney'den)

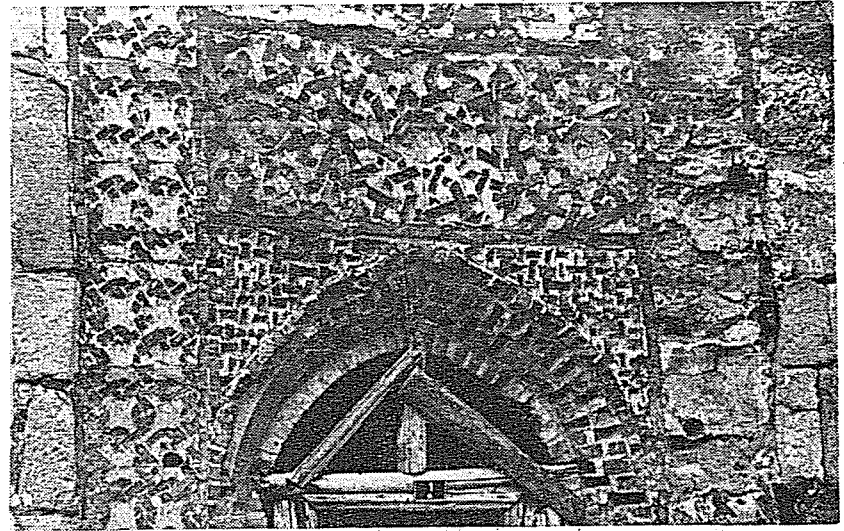
Resim 6. Ankara, Örtmeli Mescidi mihrabından detay. (G. Öney'den)

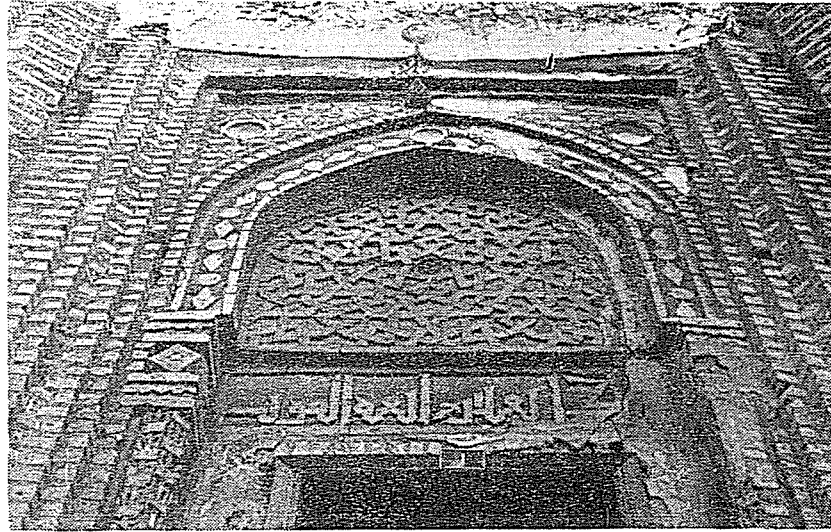
Resim 7. Ankara, Örtmeli Mescidi Mihrabından başka bir detay (G. Öney'den)

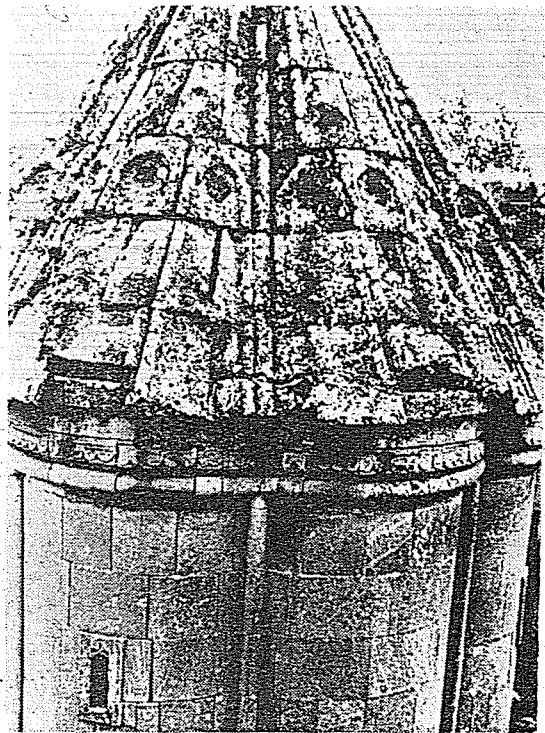
Resim 8. Bayburt kalesi. Nöbethane kapısının sol tarafı.

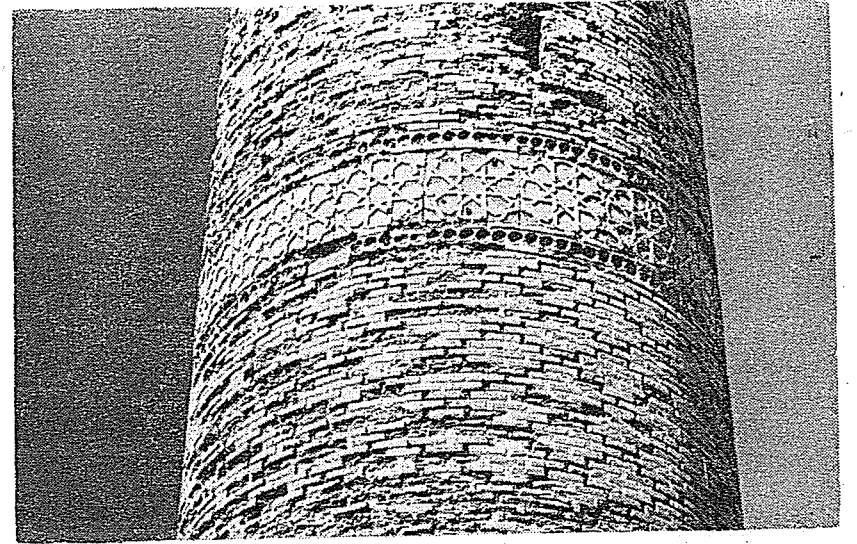
Resim 9. Kemah, Behram Şah türbesi portalinden detay.

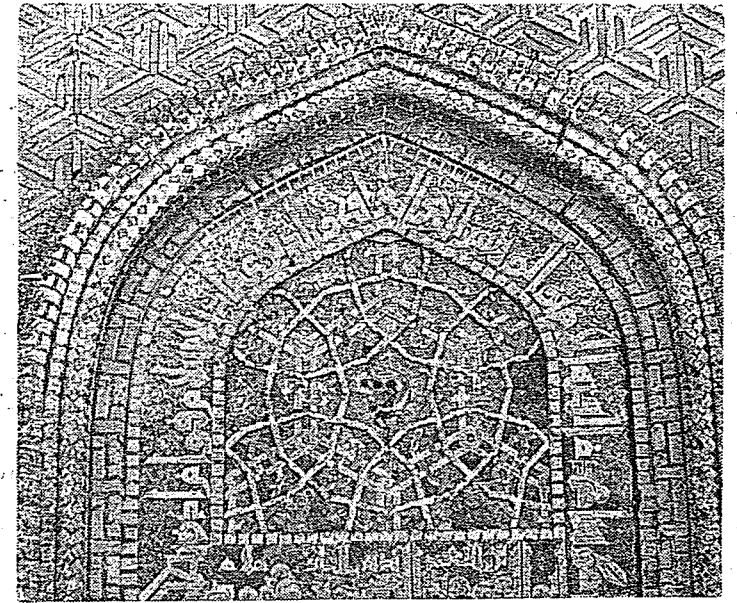
Resim 10. Kemah, Mengüçük Gazi Türbesi portalinden detay.

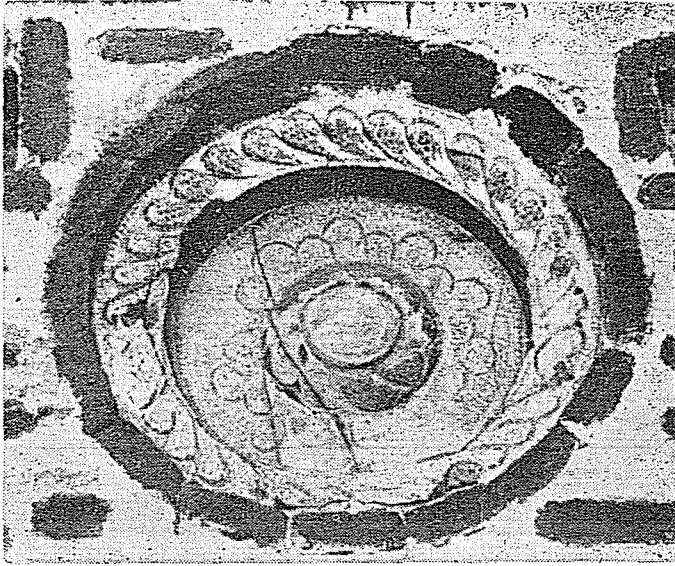
Resim 11. Tercan, Mama Hatun türbesi. (Ş. Yetkin'den)

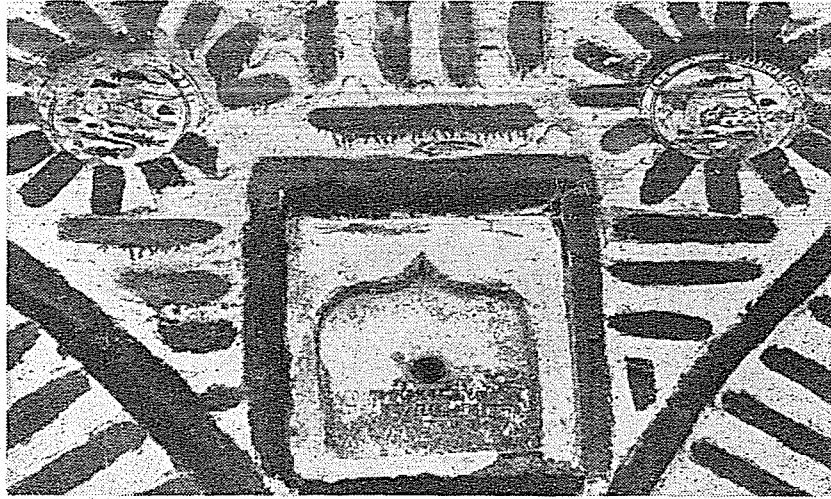
Resim 12. Van, Sinaneddin camii minaresinden detay.

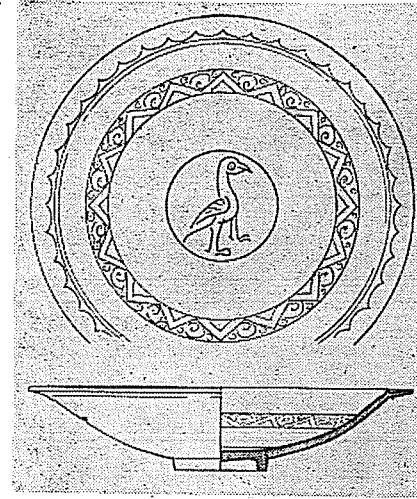
Resim 13. Meraga, Kumbeti Surkh'dan kapı alınlığı. (Seher-Thoss'dan)

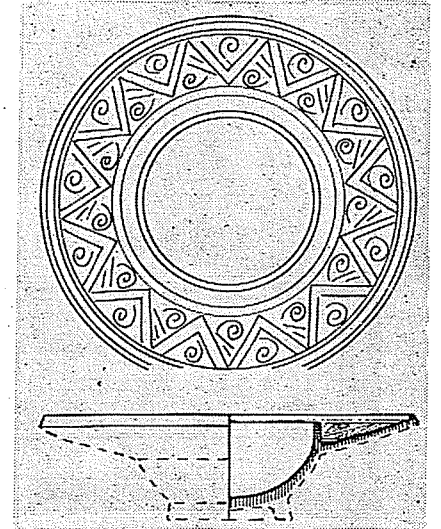
Resim 14. Aynaroz, Pantokrator Manastırından İspanyol-Mağrip tabağı. (Carswell'den)

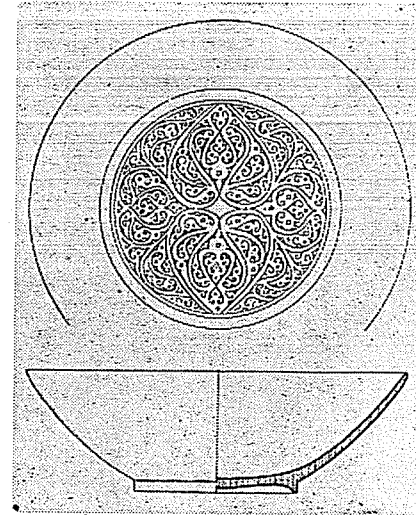
Resim 15. Aynaroz, Pantokrator Manastırından 1678 tarihli İznik tabakları. (Carswell'den)

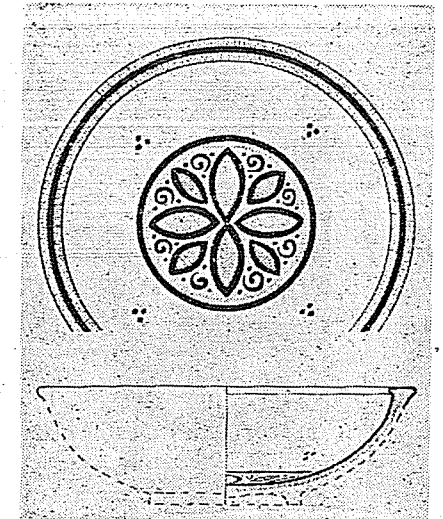
Resim 16. Gastouni, Panagia Katholiki kilisesinden kuş figürlü keramik (Megaw'dan).

Resim 17. Gastouni, Panagia Katholiki kilisesinden geometrik desenli keramik (Megaw'dan).

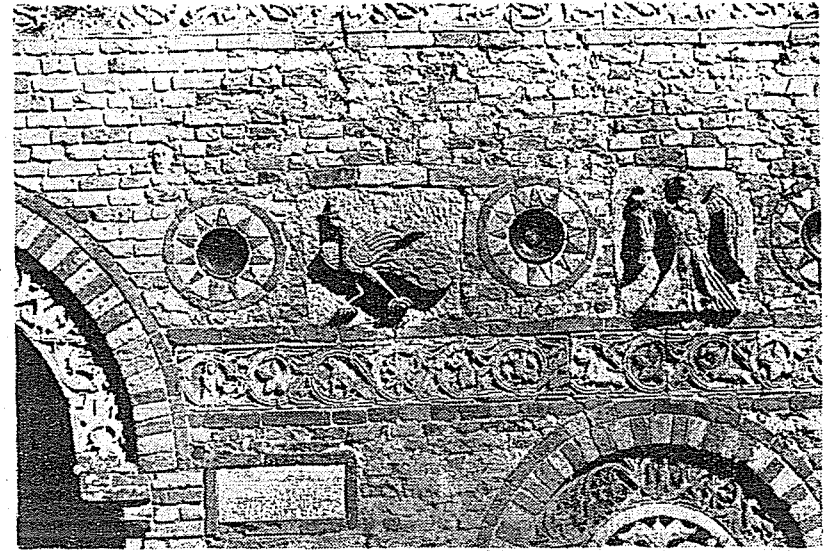
Resim 18. Loukisia, Hagios Georgios kilisesinden keramik tabak (Megaw'dan).

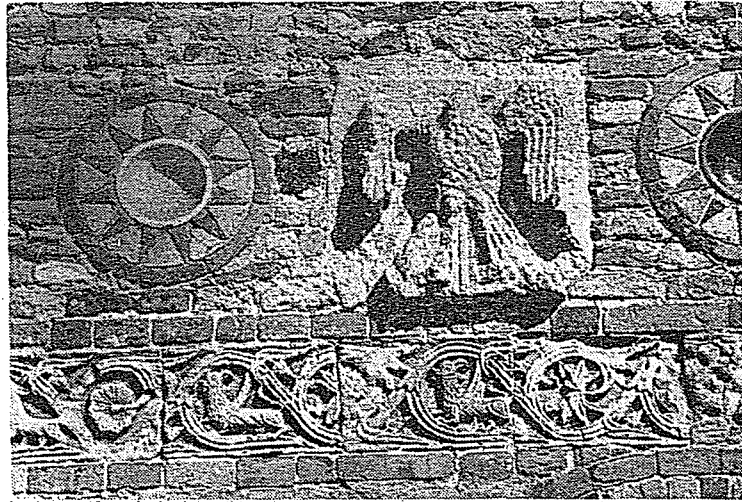
Resim 19. Merbaka, Panagia kilisesinden Proto-Maiolica tabak (Megaw'dan).

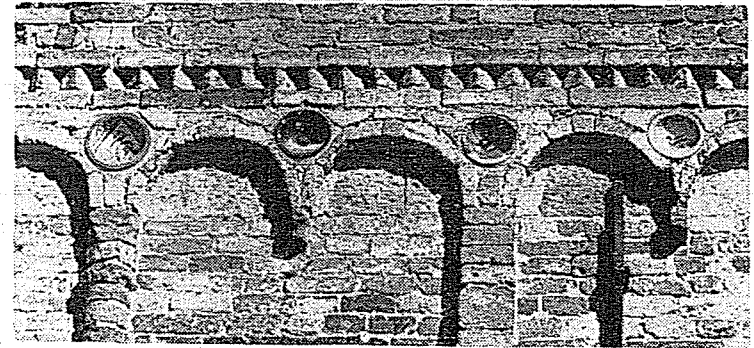
Resim 20. Pomposa Manastırı kilisesinin cephesi.

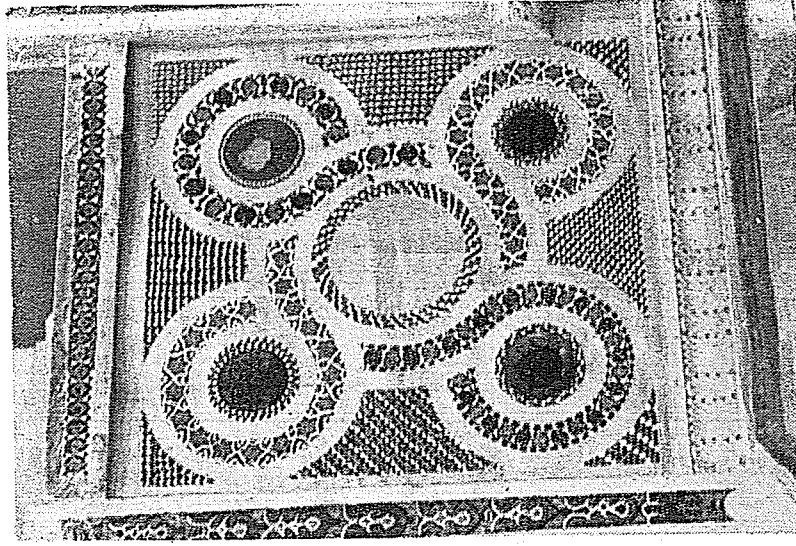
Resim 22. Pomposa manastırı kilisesinin cephesinden detay.

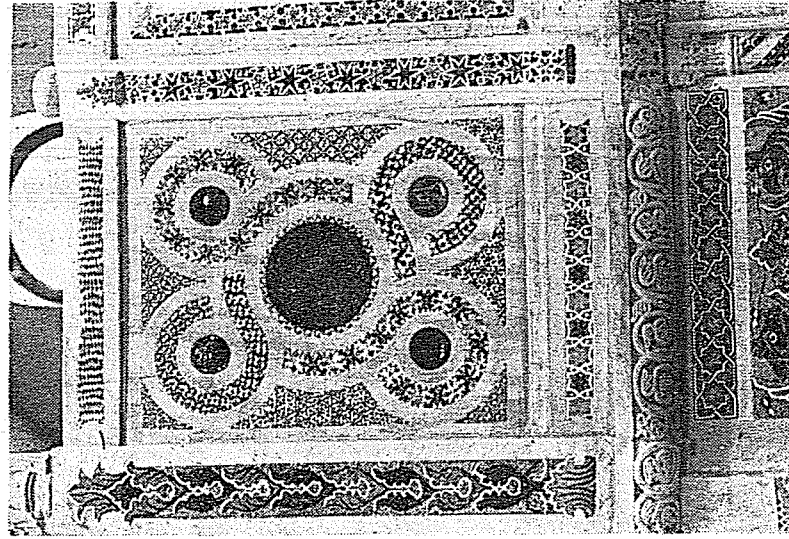
Resim 21. Pomposa manastırının cephesinde POMPOSA armalı tabak.

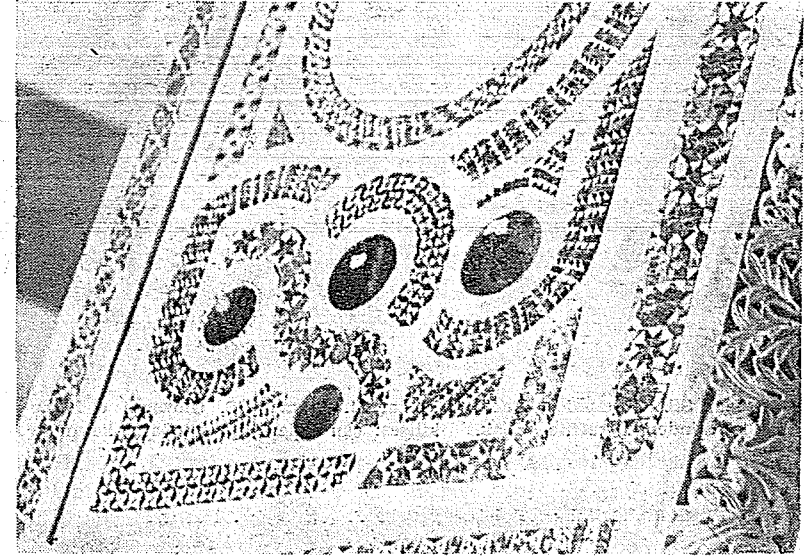
Resim 23. Pomposa Manastırının çan kulesinden detay.

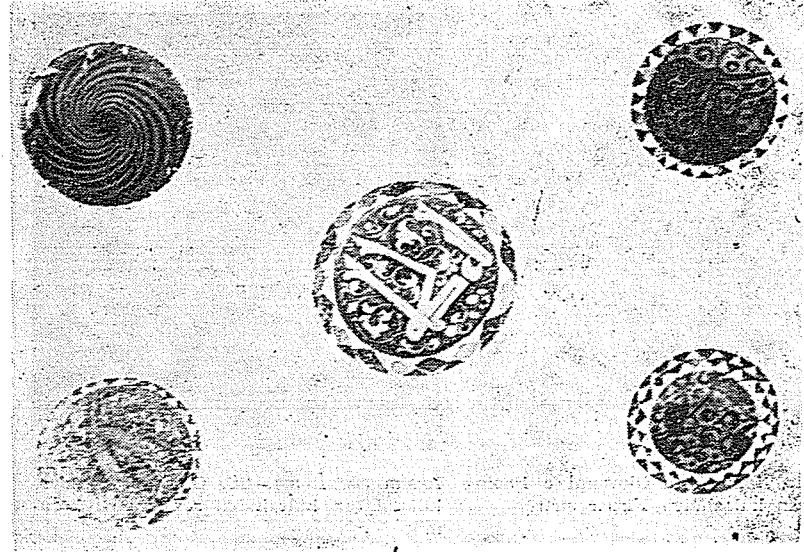
Resim 27. Ravello, S. Giovanni del Toro kilisesi ambonun dan detay

Resim 28. Ravello, S. Giovanni del Toro kilisesi

Resim 29. Ravello, S. Giovanni del Toro kilisesi ambonunun arka cephesinden detay.

Resim 30. Ravello, S. Giovanni del Toro kilisesinde kazıda bulunan ambonun restoresinde kullanılan keramikler.

Resim 31. Roma, SS. Giovanni e Paolo kilisesi çan kulesinden Firuze sırlı keramik.

Resim 32. Roma, SS. Giovanni e Paolo kilisesi çan kulesinden renkli sırlı keramik.

Resim 33. Roma, SS. Giovanni e Paolo kilisesi çan kulesinden Sgraffito tabak.

Resim 34. Roma, SS. Giovanni e Paolo kilisesi çan kulesinden perdahlı keramik.

DIYARBAKIR, MARDİN VE DOLAYLARINDA BAZI HİRİSTİYAN DİNİ YAPILARINDA TÜRK-İSLAM MİMARİ UNSURLARI

Orhan TUNÇER

Mardin ve dolaylarında, atalarını Asurilere bağlayan ve zamanla hristiyanlığı kabul eden bir topluluk vardır¹. Ayrıca Süryani kadim hristiyanları da, Hazreti Nuh'un oğlu Sam'ın oğlu Aram'dan ürediklerini ve onun için Aramî denildiklerini söylerler².

Yukarı Mezopotamya uygarlığına sahip bu toplulukların, Küçük Asya uygarlığındaki payları da büyüktür. Anadolu'nun Türkleşmesinden sonra yakın ilişki ve birlikte yaşama, dünyaları, gelenek ve görenekleri ayrı olan iki topluluğu elbet etkiliyecekti. Toplumun malı olan sanatta da böylece bir kaynaşma başladı. Bugün bazı sanat değerleri, hangi topluluğa ait olduğunu araştırmayı gerektirmeyecek kadar her iki topluma da malolmuştur.

Anadolu Türk sanatında hristiyan ustaların payı, enine boyuna araştırılması gereken -fakat bugüne kadar incelenmeyen- ciddi bir konudur. Zihnimizi eskiden beri kurcalayan bu konuyu aralamak amacıyla ilk olarak 1970-1972 yıllarında Mardin'in Midyat ve Savur kazalarında, Diyarbakır'da ufak çapta bazı araştırmalar yaptık. Sağladığımız bilgiler bu yazımın konusu oldu.

Yukarı Mezopotamya daha 7. asrın ilk çeyreğinde, Arapların etkisiyle İslâmî baskı altına girdi. 18.Mayıs.639 da Halit Bin Velit kuvvetleri beş aylık kuşatmadan sonra Amid şehrini alacak ve şehit olan oğlu Süleyman ile yirmibeş kadar sahabesi, İç kaledeki Hazret'i Süleyman camii meşhedine

1 Mardin, Derzahferan kilisesini gezerken, Süryaniler hakkında bilgi aldığım Patrik III Yakup'un vekili Baş Rahip Cebraîl Allaf bey de aynı görüşlerini belirtmiştir.

2 Türk Süryaniler tarihi-Horepiskopos Azız Gürel Diyarbakır 1970 sayfa 29.